

COLAN TÜRK LƏRİNİN TALEYİ

Yaxın Şərq yenə də qan içindədir. Dünyanın ən qüdrətli dövlətləri, sülhsevər, humanist ictimai-siyasi xadimləri də Fələstində qan tökülməsini dayandıra bilmirlər. Çünki bu münaqişənin özülünü elə həmin qüdrətli dövlətlər qoyublar. 55 ildən çoxdur dünyanın hər yerində qəzetlər İstanbul-Fələstin toqquşmalarından yazır. Yalnız Azərbaycanda bu mövzuda yazılan məqalələri, televiziya və radiodakı verilişlərin mətnlərini bir yerə toplusan bəlkə də 10 cildədən çox kitab alınar.

Çox təssüf ki, o yazıların arasında dili dilimizdən, dini-dinimizdən, qanı-qanımızdan, canı-canımızdan olan soydaşlarımızın acı taleyindən, didərgin həyatından bəhs edən bir sətirə belə rast gəlmirik. 100 ilə yaxındır sıxışdırılan, təqiblərə və təzyiqlərə məruz qalan soydaşlarımızın doğma yurdlarından didərgin salınması 1967-ci il İsrail-Suriya müharibəsilə sona çatdı. Statistikalarda müsəlman, türkman, türk adlandırılan, bu topluma ildə yalnız bir dəfə aprel 17-də BMT Təhlükəsizlik Qüvvələrinin doğma yurdlarını, müqəddəs yerlərini, ata-babalarının qəbrini ziyarət etməyə icazə verirlər. Biz isə susuruq. Əvvəllər susmağımıza Sovetlərin təzyiqi, mətbuat üzərində sensor nəzarəti ilə haqq qazandırırıq. Görəsən müstəqillik illərində susmağımıza nə ilə haqq qazandıracağıq?

Niyə haqqı tapdalanan soydaşlarımızın səsinə səs vermirik? Niyə onların hüquqlarının pozulduğunu dünyaya yaymırıq? Aşağıda haqqı tapdanan, səsi heç yerdə eşidilməyən soydaşlarımızın, Colan türklərinin acı taleyindən bəhs edən məqaləni oxuculara təqdim edirik.

Əli Şamil

BMT Baş Məclisinin 1947-ci il 27 noyabr qərarına əsasən Fələstində 1948-ci il mayın 14-də İsrail dövləti yaradıldı. Bununla uzun sürən savaşın əsası qoyuldu. Gah şiddətlənən, gah da öləziyən savaş yalnız Fələstini deyil, bəzən Suriyanı, Misiri, İordaniyanı, Livanı da öz qoynuna alır. Dünya İsrail - Ərəb toqquşmalarından danışıq. Lakin nədənsə bu savaşlardan əziyyət çəkən, orada yaşayan türklərdən yazanların, onların hüququnu qorumaq istəyənlərin səsi heç yerdə eşidilmir.

Bizimlə eyni dildə danışan, eyni dinə inanan soydaşlarımızın faciəsindən çoxlarımızın xəbəri yoxdur. 1967- ci ilin yayında İsrail əsgərləri Suriya ərazisi sayılan Colan təpələrinə basqın edəndə

yüzlərlə soydaşımız canını, ailəsini qorumaq üçün qaçqına çevrildi. Mal-mülkləri, torpaqları İsrail işğalçılarına qaldı. Beynəlxalq təşkilatlar işə qarışdıqdan sonra işğalçılar “güzəştə getdilər”. İsrail qoşunları Sinay yarmadasında Süveyş kanalından 32 kilometr doğuda 1973- cü ildə işğal olunmuş Suriya ərazisindən, həmçinin əl - Qüneytra rayonundan çəkildi. Tərəflərin qoşunları arasında BMT-nin fəvqaladə qüvvələrinin nəzarət etdiyi aralıq zona yaradıldı.

Yüz illər boyu Colan təpələrində yaşayan, qaynaqlarda gah türkmən, gah da türk kimi göstərilən, ərəblərin isə sadəcə olaraq “müsəlman” qrafasında göstərdikləri soydaşlarımızın az bir qismi çətin şərtlər altında işğal zonasında- ata-baba torpaqlarında yaşayır. Çoxluq isə Colanın işğal olunmamış hissəsinə də və ölkənin müxtəlif bölgələrinə yayılıb. Xarici ölkələrə köç edənlər də olub. Ən çox da Türkiyə Respublikasında yerləşməyə çalışıblar. Türkiyə də cəmi birçə ay qapılarını Colanlı soydaşlarımızın üzünə açıb. Onlar burada dərnəklərini qurublar.

Suriyanın müxtəlif bölgələrinə səpələnənlər isə toplum halında yaşamadıqlarına görə dillərini və adətlərini ərəblər içərisində itirməkdədirlər. Onlara ildə bir dəfə - aprel ayının 17- də doğma yerləri ziyarət etmək qismət olur. Ona maraq çox olduğundan bölgənin güvənliyi daha çox Yapon əsgərlərinin olduğu Birləşmiş Millətlər Təşkilatının sülhməramlı qüvvələri tərəfindən qorunur.

Vaxtilə bölgənin ən abad məskənlərindən olan Konetra ölü şəhərə çevrilib. Vaxtilə burada soydaşlarımızla yanaşı ərəblər, çərkəzlər, duruzlar və başqaları da yaşayırlarmış.

Cihan Sönməz “Cola türkmənləri də barış beklıyor” məqaləsində yazır: “Savaşı xatırlayanlar “ Bir ceketimizi bile çıkartamadıq” deyər anlatıyorlar o günü. İsrail əsgərləri evlərini boşaldarkən sərt davranmamış onlarla, fakat bir türkmən gencini öldürmüşlər.

Öz ifadələrinə görə, sayı 15 civarında olan Türkmən köyləri Colanın ən verimli əraziləri üzərində bulunurlarmış. İndi isə soluklarını tutmuş ölkələr ilə İsrail arasındakı barış görüşmələrini izləyirlər. Ümidlə barışın imzalanmasına, Colanın Suriyaya geri verilməsini gözləyirlər. Colandakı yurtlarına dönmək ən böyük arzuları. İçərilərində isə bir kuşku var; Colan Suriyaya verilsə belə torpaqlarının özlərinə iadə edilməməsindən qorxurlar. İsrail tərəfindən işğal edilən Türkmən köylərini belə sıralayır yaşlı bir Colan Türkməni: Küfür Nafaq, Ayn Sümsüm, Bobya, Qadiriyyə, Əhmədiyyə, Qaziniyyə, Qafar, Ayn Qurra, Muğayyur, Ayn Ayişə, Cevize. Bunlardan başqa türklərin və çərkəzlərin qarışıq yaşadıkları kəndlər də var idi.

Asiya-Afrika quru yolunun, eləcə də Avropaya açılan dəniz yolunun üzərində yerləşən Fələstin strateji bir qovşaq olduğundan, ta qədimlərdən buralar savaş meydanına çevrilmiş, əhalisi ya qırılmış, ya da köçməyə məruz qalmışdır. Çəşidli mədəniyyətlərin beşiyi olan bu bölgə Quranda adı çəkilən və

çəkilməyən 10-dan çox peyğəmbərin həyatı ilə bağlıdır. Əbu Bəkirin zamanında Qazze və Əcnadeyn, Ömər in zamanında da Qüdsün fəth edilməsiylə müsəlmanların hakimiyyəti altına girən Fələstin1 də Əməvilər, Fatimilər və Səlcuqlular hakim olmuşlar. Səlibçilər buranı işğal edərək 1099-cu ildə Qüdsdə lirinian krallığı qurmuşlar. 1187-ci ildə Səlahəddin Eyyubi Qüdsü səlibçilərdən təmizləmişdir. 1281-ci ildən Məmlüklülərin hakimiyyəti altında olan bölgə 1561-ci ildə Yavuz Sultan Səlimin Mercidabik döyüşündə qalib gəlməsindən sonra Osmanlı dövlətinə qatılmışdı və Qüds, Qazze, Nablus olmaq üzrə üç sancağa ayrılaraq Şam əyalətinə bağlanmışdı. Bölgənin ən uzun müddətli dincliyi və əmin-amanlığı Osmanlı dövlətinin tərkibində olduğu dövrə təsadüf edir. Elmi-texniki tərəqqidə irəli düşən Avropa yeni bazarlar əldə etmək üçün uzun müddətli planlar qururdu. Avropanın getdikcə qüdrətlənən dövlətlərinin Yaxın Doğuda yeni ərazilər işğalına Osmanlı əngəl olurdu. Ona görə də bu qüdrətli dövləti aradan qaldırmaq üçün çeşidli planlar hazırlanırdı. 1799-cu ildə Napoleon Misir səfərində Yafaya qədər Fələstinin bir hissəsini işğal etdisə də, orada duruş gətirə bilmədi. Əhməd Paşa komandanlığındakı Osmanlı ordusu Akka önlərində Napoleonun ordusunu geri oturtdu. Savaş yolu ilə qalib gələ bilmədiklərini görən Avropa stateqləri başqa planlar hazırladılar. İngiltərə Orta Doğunun zənginliklərindən faydalanmaq və dünya hakimiyyətini davam etdirmək üçün 19-cu yüzilin başlarından etibarən Osmanlı dövlətini yıxmaq və İslam ölkələrini bölmək üçün Fələstində bir yəhudi dövləti qurmaq planlaşdırdı.

Lakin bölgədə yəhudilər dövlət quracaq sayda deyildilər. Belə bir dövlətin ideoloji əsası da yox idi. İdeoloji əsas yaratmaq, dünyanın müxtəlif ölkələrində dağınıq yaşayan yəhudiləri bir araya gətirmək üçün İngiltərə hökuməti vəkil Sir Nerru Finqə “Calling of the Yews” adlı bir kitab yazdırdı.

1824-cü ildə Londonda yaşayan, böyük sərvət yiyəsi İtaliyan yəhudisi Musos Haim Montefiore Fələstinə göndərildi. O, 1837-ci ilə qədər burada yaşadı və geri dönəndə Fələstində olan 8000-ə yaxın yəhudi ilə dövlət qurmağın mümkün olmayacağını yazdı.

Yəhudi dövlətinin qurulmasına ingilis hakim dairələri ilə yanaşı, Avropa dövlətləri, Amerika və Rusiya da yardım göstərirdilər. Özü də ərazilərində yaşayan yəhudiləri təşkilatlandırmaqla qalmırdılar, həm də onları sıxışdırmaq, təzyiqlərə məruz qoymaqla öz aralarındakı ziddiyyətləri aradan götürmək istəyirdilər.

Alman yəhudisi Musa Hese 1862-ci ildə çap etdirdiyi “Roma və Qüds” kitabında yəhudi davasının ortaya atılacağı günün yaxınlaşdığını, nəyin bahasına olursa-olsun yəhudi dövləti qurulacağını, bu işə Fransanın yardımçı olacağını, hətta Fransa burjuva inqilabının da bunun üçün təşkil etdirdiyini yazırdı.

19-cu yüzilin ikinci yarısında xristian dünyasında güclənən yəhudi əleyhdarlığı da onları daha sıx birləşməyə, dövlətlərini qurmağa təhrik edirdi.. Rusiyada qurulan sionizm sevənlər cəmiyyəti yəhudiləri Fələstinə köç etməyə sövq edirdi. 1878-ci ildə onlar müxtəlif yəhudi tələbələri cəmiyyətləri qurdular. Hətta Hayfa yaxınlığında iki min dönüm ərazi satın alaraq əkinçilik məktəbi yaratdılar.

Avstraliyalı yəhudi Tuedor Hertzelin 1891-ci ildə çap etdirdiyi “Yəhudi dövləti” kitabı Fələstində yəhudi dövləti qurulmasının ideoloji əsasına çevrildi.²

Lakin Osmanlı Sultanı Əbdülhəmidin atdığı qəti və sərt addım xristian dövlətinin Fələstində yəhudi dövləti qurmaq istəyini xeyli ləngitdi. O, Fələstinin bütün torpaqlarını sarayın mülkü halına gətirdi. orada torpaqların satışını qəti yasaqladı. Bu qərarın ləğv edilməsinə çox səy göstərildi. Sionizmin lideri Thedor Hertzel bir çox dəfə Osmanlı sarayına məktub yazdı, ikinci Əbdülhəmidə görüşməsi üçün Polşalı əsilzadə, sultanın dostu Nevlinskini Osmanlı sarayına göndərirdi. İkinci Əbdülhəmid ona deyir: “Əgər bay Hertzel sənin arkadaşım olduğun kibi arkadaşın isə ona söylə ki, bu məsələdə ikinci bir addım atmasın. Ben bir karış da olsa torpaq satmam. Zira bu vatan bana degil, milletime aiddir. Milletim bu torpaqları qanlarını tökərək qazanmışlar və yene kanlarıyla məhsuldar kılmışlar. O, bizden ayrılıb uzaqlaşmadan təkrar kanımızla örteriz. Benim Suriya və Felestin alaylarının efradı birer-birer geri dönməmək üzrə hepsi müharibə meydanında qalmışdı... Yəhudilər milyardlarını saxlasınlar. Benim imperatorluğumun parçalandığı zaman onlar Fələstini qarşılıqsız ələ keçirəcəklər”¹

Osmanlı hökuməti Fələstin bölgəsinə diqqəti artırdı, İqtisadiyyatını dirçəltmək, əkiləbiləcək torpaqları genişləndirmək üçün tədbirlər gördü. Hayfa-Yafa, Yafa-Qüds dəmir yolunun çəkilməsi üçün Fransız şirkətinə imtiyaz verdi. Həmin şirkət Fələstini Beyrut, Şam və Hələblə birləşdirəcək dəmiryolunun layihəsini verdi. Bu layihə 20-ci yüzilin başlanğıcında gerçəkləşdi. Beləliklə, Hayfa və Yafa limanları Ərəb bazarına Avropa müştəriləri açan ticarət mərkəzi halına gəldi. Əldə edilən qazanc bölgənin iqtisadiyyatının, mədəniyyətinin yüksəlməsinə yönəldildi. Çox təəssüf ki, bir çox ərəb öndərləri bunu lazımcına qiymətləndirə bilmədilər. Xristian dünyasının felinə uyub Osmanlı dövlətinin əleyhinə işləməyə başladılar.

İngiltərə hökumətinin və yəhudi əsilli bankir Roçilin təhrikilə Thedor Hertzel dəfələrlə İstanbulla gəldi. İkinci Əbdülhəmidlə görüşdü, istəklərini təkrarladı. Hamısında da rədd cavabı aldı. Sonuncu dəfə - 18 may 1901-ci ildə yəhudi xaxambaşı Musa Levi ilə birlikdə gələndə sultana təklif etdilər: “Yəhudilər Osmanlı dövlətinin bütün borclarının ödəyəcək və dövlətə böyük yardımlar edəcəklər. Sultan ikinci Əbdülhəmidin siyasətini Avropada dəstəkləyəcəklər, Osmanlı dövlətində inşa ediləcək

savaş üstlərinin parasını ödəyəcəklər, Sultan ikinci Əbdülhəmid xana şəxsi üçün böyük sərvət verəcəklər. Ayrıca Filistində kurulacaq böyük universitetdə türk tələbələri də oxuyacaqlar”.

Bu təkliflər qarşısında hiddətlənən Əbdülhəmid xan: “Dünyanın bütün dövlətləri yayğıma gəlsə və bütün xəzinələri qucağıma töksələr, sizə siyonistlik adına bir karış yer verməm. Ecdadımızın və millətimizin qanıyla əldə edilən bir vətən para ilə satılmaz. Dərhal burayı tərk edin”.²

İkinci Əbdülhəmid erməni terrorçularının bombasından sağ qurtardısı da, “İttihat və tərəqqi”çilərdən qurtula bilmədi. 1908-ci il martın 31-də taxtdan endirilib Selanikə sürgün edildi. Beləliklə, yəhudilərin torpaq almalarına gözəl şərait yarandı. Sultan ikinci Əbdülhəmid xanədanına məxsus ərazilər qəsdən və çox ucuz qiymətə yəhudilərə satıldı. İngiltərə və Fransa 1916-cı ilin mayında Sykes Piçot adı ilə tarixə düşən gizli anlaşmanı imzaladılar. Bu anlaşmaya görə, İrak və Doğu İordaniya İngiltərəyə, Suriya və Livan Fransanın tabeliyinə keçəcək, Fələstində isə bir yəhudi dövləti qurulacaqdı. Yəni Musa Hesenin hələ 1862-ci ildə yazdıqları reallaşmağa başlayacaqdı. Osmanlı dövlətinə xəyanət edən ərəb öndərləri 1919-cu il yanvarın 3-də yəhudilərlə bir anlaşma imzaladılar. Ərəblərlə yəhudilərin arasındakı irqi qohumluğu əsas tutaraq yəhudilərin Fələstinə köçmələrinə, burada koloniyalar qurmalarına icazə verilirdi. Bununla da Orta Doğuda münaqişə və müharibələrin əsası qoyuldu. 1933-cü ildən faşislərin zülmündən qaçan yəhudilər Fələstinə köç etməyə başladılar. Üç ildə içində əhalinin ulyal tərkibində böyük dəyişikliklər baş verdi: 1935-ci ildə Fələstində yaşayan bir milyon 300 min nəfərin 355 min nəfəri yəhudi oldu.

Colan təpələri deyilən coğrafi bölgə Suriyanın güney-batısında Əl-Kunteyra şəhərinin yaxınlığındadır. Ərazisi Dağlıq Qarabağ qədərdir.

Vaxtilə oğuzların Batıya doğru yürüşü Yaxın Doğunun etnik görünüşünü xeyli dəyişmişdi. Zəifləmiş, görünməz olan türklər yeni ad, “oğuz” adı altında cəmləşərək burada aparıcı xalqa çevrilmişdilər.

I Dünya savaşında Osmanlı dövlətinin məğlub olması onun ərazilərinin parçalanması ilə nəticələndi. Dövlətin müxtəlif guşələrində yaşayan türklər dənizdə adaya çevrildilər. Bir-birilə əlaqələri qırıldı. İkinci Dünya Savaşından sonra dünya yenidən bölüşdürüldü. Tarix səhnəsində yeni dövlətlər göründü. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 1947-ci ilin noyabr qətnaməsi ilə İsrail və Fələstin dövlətlərinin yaradılması qərara alındı. Nədənsə onların qonşuluğunda - Colan təpələrində yaşayan türklərin taleyi isə tamamilə unuduldu. Colan təpələri Suriyanın ərazisi elan ediləndə buraya nəinki inzibati ərazi muxtariyyatı, heç mədəni muxtariyyat da verilmədi.

Yeni yaranmış İsrail dövlətinin qonşuların hesabına ərazilərini genişləndirmə siyasəti yeritməsi bölgədəki türkləri qaçqına və köçkünə çevirdi. 1948-1949-cu illərdə, eləcə də 1956-cı ilin oktyabr - noyabr aylarında İsrail qoşunlarının qonşu dövlətlərə basqını türklərin ata-baba yurdlarından didərgin düşməsinə artırdı, 1967-ci il iyulun 5-də İsrailin başladığı hərbi əməliyyatlar Colan təpələrində toplum halında yaşayan türklərin elliklə qaçqına çevrilməsinə səbəb oldu.

35 ilə yaxındır Colan təpələrində yaşayan soydaşlarımız İrəvandan və Qarabağdan didərgin salınanlar kimi beynəlxalq güclərdən yardım gözləyir, vətənə dönmək ümidi ilə yaşayırlar.

Colan təpələrində yaşayan soydaşlarımızı ərəb statistikalarında müsəlmanlar, başqa qaynaqlarda isə türklər, türkmanlar deyər qeyd edirlər. Görünür, elə buna görə də Türkmənistan hökuməti Sovetlər Birliyi ləğvəyən kimi Suriyaya öz mütəxəssislərini göndərər orada yaşayan türkmanlar-türklər haqqında bilgi toplamağa başlamış, bölgənin ziyalılarını, alimlərini, şair və yazıçılarını, eləcə də, folklor kollektivlərini Aşğabadda keçirilən elmi konfranslara, festivallara, toplantılara dəvət etmişdir. Türkmənistan hökuməti soydaşı saydığı xalqla birbaşa əlaqə qurmağa can atır. Məhtimqulu adına Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, folklorçu bilgin Kasım Nurbatov Suriyaya ezamiyyə nəticəsində Colan təpəsində yaşayan türklərdən folklor nümunələri toplasa da, onun dövrü mətbuatda çap etdirdiyi məqalələr sırf folklor yönümlü deyil. Bir səfər təəssüratını, səyahət oçerklərini xatırladır.

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı dövlətinin məğlubiyyəti Yaxın Doğunun inzibati ərazi bölgüsünü tamamilə dəyişdi. Mudros andlaşmasına görə Osmanlı dövlətinin ərazilərinin böyük bir qismi ingilislərin və fransızların nəzarəti altına keçdi. İngiltərə və Fransa arasında 23 dekabr 1920-ci ildə imzalanmış San Remo anlaşması ilə Suriya və Fələstin Fransanın nəzarəti altına keçdi. Fransızlar 1936-cı ildə Vionet anlaşması ilə Suriyaya müstəqillik verdilər.

1906-cı ildə çap olunan Hələb vilayətinin salnaməsində şəhərdə 116148 nəfərin yaşadığı, bunlardan 80113-ün müsəlman olduğu göstərilir. Müsəlmanların da yarıya qədərini türklər təşkil etmiş. Həmin salnamədə türkcə məhəllələrin adları da sadalanır. Hələbdən kənarda da 350 türk kəndi olduğu göstərilir. Beləliklə, indiki Hələb şəhərində və ətrafında 200000, Lazkiye bölgəsində 150000, Telkele ətrafında 50000, Kunteyra bölgəsində 100000, başqa bölgələrdə isə 300000 türkün yaşadığı göstərilir. Bu da indiki Suriya ərazisində XX yüzilin əvvəllərində bir milyona yaxın türkün yaşadığı deməkdir.¹

XX yüzildən zaman-zaman bölgəni türk əhalisi ya köçürülmüş, ya da qırğınlara və təqiblərə uğramışdır, bunun sonucunda da bölgədə türk əhalinin sayı azalmışdır. 1967-ci il İsrail-Suriya müharibəsindən qaçıb canını qurtaran Türkmanların kiçik bir qismi Dəməşq şəhərində yerləşdirilmiş,

bir qismi Türkiyəyə köçmüş, böyük çoxluq isə hələ də Colanın Suriya tərəfində qalan kiçik bir bölgəsində yaşayır. Colan türkləri İsrail sınırında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının nəzarətində qalan bölgə də zor şərtlər altında yaşamalarını davam etdirməyə çalışırlar. Çünki nəzarət altında tutulan bölgəyə kənardan heç kimsə buraxılmır. Orada yaşayanlar kənara çıxmaq üçün xüsusi icazə almalı olurlar. İldə bir dəfə - aprel ayının 17-də bu yerlərə əhalinin ata-baba qəbirlərini və doğma yerləri ziyarətə gəlməyinə icazə verilir. Onların gəliş-gedişinə də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Qüvvələri tərkibində olan Yapon əsgərləri nəzarət edirlər.

İbrahim Saleh və Aymən Şəbənə 2000-ci ilin 10-13 oktyabrında Türkmənistan Respublikasının başkəndi Aşqabad şəhərində keçirilən “Türkmənistanın mədəni mirası: qədim keçmişlər və hazırkı zamanın mümkünçülükleri” mövzusunda elmi konfransda tanış olmuşam. Suriya Ərəb Respublikasının başkəndi Dəməşqdən gəlmiş, özlərini gah türkman, gah da türk adlandıran soydaşlarımızın söylədikləri dördlülərə azacıq dəyişilmiş şəkildə türklər yaşayan bütün bölgələrdə rast gəlmək olar. Bizim bayatı, Türkiyəlilərin mani, İraq Türkmanlarının xoyrat və başqa türk xalqlarının müxtəlif ad verdikləri heca vəznində olan dördlülər haqqında elmi ədəbiyyatda geniş bilgi olduğundan mövzu üzərində ətraflı dayanmağa ehtiyac duymuruq. Diqqəti dili dilimizlə, adət-ənənəsi adət-ənənəmizlə, folkloru folklorumuzla eyni olan Azərbaycandan min kilometrərlə uzaqlarda yaşayan, özlərini bizim kimi azərbaycanlı deyil, türkman və ya türk adlandıran toplum haqqında bilgi verməyə çalışacağıq.

Aymən Şəbən və İbrahim Saleh otuz ildən çoxdur Dəməşqdə yaşasalarda, özlərini Colanlı sayırlar. Bu ad Türkiyə və başqa ölkələrin mətbuatında bizdən bir az fərqli olaraq Golan, Kolan, Holan şəklində də yazılır. Otuz ildən çoxdur bu ad dünya mətbuatının diqqət mərkəzindədir. Çünki 1967-ci ildə İsrail ordularının sürətli manevrlərlə qonşu ölkələrin ərazilərini işğal etməsi Colan təpələri problemini də gündəmə çıxartdı. Təkcə Azərbaycan mətbuatında bu mövzuda yazılanları bir yerə toplasaq, cildlərlə kitab alınar. Çox təəssüf ki, bu çoxsaylı məqalələr sırasında etnos mənafeyimizdən yazılanlara rast gəlmirik. Buna görə bugünün özündə də Azərbaycanda Colan təpələrində yaşayan türklərin haqqının müdafiəsinə qalxanlar, onların səsinə səs verənlər yoxdur. Ona görə də soydaşlarımızdan aldığım müsahibələri aşağıda olduğu kimi verirəm:

Əli Şamil: - İbrahim bəy, Azərbaycan türklərinə Colan təpələrində, eləcə də Suriyada yaşayan soydaşları haqqında bilgi vermənizi xahiş edirəm.

İbrahim Saleh: - Türklər Suriyanın hər yerinə dağınıqlar. Ən uzaq qibləsindən Şəbələ qədər; bunlar 1 milyondan çox, milyon yarımaya yaxındır. Onların bəzisi dilini itirib ərəb olub, bəzisinin dili sağlam qalıb. Dilin həpsi Azərbaycan türkcəsi. Biz neredə danışırıq, bizə deyirlər: “Azərbaycan türkcəsində

danışırınsınız?” Bununla fəxr edirik. Şükür Allaha, dilimiz bir, dinimiz bir, aramızda ayrılıq yox. Allah-taala bizə bir yol versəydi, görsəydik Azərbaycanı. Görsəydik Bakını, görsəydik oradakı qardaşlarımızı. Türklərin həpsi ilə də qonuşa bilsəydik, bilərdik haradan olduğumuzu.

Allah bilsin, bizim Suriya türkmənləri Türkmənistandan gəlmiş vaxt Azərbaycanda çox oturmuş. Bunun da bizim yanımızda əsərləri var. Millətin yaşlı qarıları, qocaları söyləyir: “Bu iş Tiflisə getsən, olmaz!” Tiflis Azərbaycana yaxın, Suriyaya yox. Bu o deməkdir ki, bizim millət Azərbaycanda oturub, Azərbaycanın adətlərini alıb. Bizim yanımızda çox adətlər var, bildirir Azərbaycanda oturmağımızı. Məsələn, Colan təpəsində yaşayan türkmənlərin hamısı sünni təriqətinə mənsubdur. Amma İmam Əlinin çox hörməti var yanımızda. Bütün müsəlmanlar Əlini sevər, lakin İmam Əlinin hörməti bizim yanımızda fazla. Demək vaxtilə bizim millət şiələrin yanında oturub. Bu da gözəl bir iş. Colanı indi İsrail alıb, orada bir dağ var, Kunteyra şəhərinin qərb tərəfində. Adına el İmam Əli, yəni Əli dağı deyirlər. Yağmur əyləncəsi (yəni yağış yağmayanda, quraqlıq olanda- Ə.Ş) zaman Colan türkmənləri bir sarı inək alarlar və ora gedərlər. Sarı inəyi kəsərlər, yemək edərlər, yerlər. Dağdan enər-enməz yağış içərisində enərlər.

Əli Şamil: - İbrahim bəy, hansı tayfadansınız, ata-babalarınız kimlərdəndir?

İbrahim Saleh: - Bizim tirəmizə şəkənki deyirlər. Başqa türklər də var Suriyada, həpsi şəkənki deyil. Biz Colanda yaşayırdıq. 15 türkmən köyü vardı. Sığırları, qoyunları, dəvələri də vardı hər birisinin. Bizim millət hökumət işinə də qarışmış. Zabiti də var, təcibbi də, öyrətməni də, mühəndisi də. Colanı 1967-də İsrail aldı. Türkmənləri qoyladı. Çoxumuz gəldik Dəməşqdə oturduq. Orada olanda dilimizi də qorumuşduq, adət-ənənəmizi də. Böyük şəhərdə dil də əldən gedir, adət-ənənə də. Allahdan umarıq, geri dönək. Bizim də Azərbaycanlı qardaşlarımıza çox salamımız var. Onlar Qarabağa, İrəvana, biz Colana dönək. Allah-təala hər insanı öz yerinə döndərsin.

Əli Şamil: - İbrahim bəy, sizin ixtisasınız, tədqiqat obyektiniz nədir, yəni hansı sahə üzərində işləyirsiniz?

İbrahim Saleh: - Bizim dildə oxumaq yasaq, türk dilində də yasaq. Ərəb dilindən başqa dildə oxumaq yasaq. Colanda yaşayanda köylərimiz türkmənca danışdı. Bir ərəb dili bilən yoxudu yanımızda. O zamanlar yalnız məktəbdə oxuyanlar, ərəb qonşusu olanlar ərəb dilini bilirdi. İndi şəhərdə vəziyyət dəyişib. Hamı bu dili bilməyə məcbur. 30 ilə yaxın idi Suriyanın mədrəsələrində ərəb ədəbiyyatı oxudurdum. Ərəb ədəbiyyatı mütəxəssisi olsam da, tarix, hədis, ricalə sahəsində də ağınyırdım (bu sözü eşidəndə, mənə gülmək tutdu. Ağınyırdım sözü bizdə mənfi çalarda işlədilir. Uşaq toz-torpaqla əlləşəndə bəzən valideynləri ona hirsələnib: “toz-torpaqla ağınama” deyir. Demək, ağınamaq,

əlləşmək, eşlənmək anlamındadır. Colan təpələri türklərində isə bu söz işlək ədəbi dilə aiddir - Ə.Ş.).
çünki bunlar bir-birindən ayrılmazdır. Beş sənə oldu bu işi burakdım. Şükür Allaha, qırxa yaxın kitab
çap etdirmişəm. Son illərdə bir gözəl kitab çıxartdım. Yazanı Azərbaycandandır. Adı Əbu Reyhan
Xorəzmidir. Bir alim ailədənir. Babası da alimdir, qardaşı da bir böyük alimmiş, cavan ikən ölüb
Suriyada. Əbu Reyhan Xorəzmi uşaq yaşlarında Azərbaycana gedib, orada yaşayıb. Onun əsərini
Suriyada əlyazma şəklində buldum. Çox ağır kitabdır. İşlədim, yordu məni. Nəticəsi bütün
yorğunluqlarımı unutturdu.

Əli Şamil: - Aymən bəy, sizin adınızdan başlayaq. Soyadınız Suriyadakı Türkmən türələrindən biri
olduğunu İbrahim bəyin söylədiyindən bildim. Adınızın mənasını isə başa düşmədim.

Aymən Şəbən: - Adımın mənası ərəbcə olduğuna görə sizə tanış deyil. Aymənin ərəbcə iki mənası
var: biri bərəkət, ikinci də sağ tərəf deməkdir. Mən də İ.Saleh kimi Dəməşqdə yaşayıram. Colan təpəsi
türkmanlarındandır. Evlərdə türkmanca danışuruq. Adətlərimiz türkman adətləridir. Ərəblərin içində
çox yaşasaq da, xudaya şükür, varlığımızı itirmədik. Dinimizi də itirmədik, dilimizi də itirmədik,
adətlərimizi də itirmədik. Ailədə valideynə böyük hörmət var, hər işimizi onlarla məsləhətləşirik.
Böyük-ağsaqqal gəlməmiş süfrəyə əl uzatmırıq. Çocuqlarımızı türkmanca öyrədərik. Çocuqlarımız
mədrəsəyə gedəndə heç bir ərəb sözü bilmir. Bizim türkmancaımız İbrahim bəyin dediyi kimi,
Azərbaycan türkcəsidir. Beş il öncə Bakıya getdim. Orada müsafir oldum. Bakını çox bəyəndim.
Azərbaycanlı qardaşlarımın evində oldum. Azərbaycanda işlədilən çox sözləri, çox lafları biz qullanıırıq.
O sözləri Türkiyədə, Türkmənistanda demirlər.

Əli Şamil: - Aymən bəy, harada təhsil alıbsınız?

Aymən bəy: - Dini İslam İnstitutunda ərəbcə təhsil almışam. İndi orada oxutmanam. İşim əlyazma
kitabları öyrənməkdir. Ərəbcə əlyazmalardakı türklərin böyük alimlərinin tərcümeyi-halını çıxarıb bir
kitab halında çap edəcəyəm.

Əli Şamil: - Aymən bəy, bayaq çocuqlarınızın türkmanca bildiyini söylədiniz. Demək, evlərdə
analarınız hələ də çocuqlara ninni, layla deyir. Yəqin ki, toylarda, şənliklərdə də ana dilində mahnılar
oxuyursunuz. Onlardan yadınızda qalanı varmı?

Aymən bəy: - Nəinki toylarda, şənliklərdə, bir iş görəndə də öz-özümüzə zümzümə edirik. Çöldə-
bayırda tək olanda gur səslə oxuyuruq. Danışanda çoxlu məsəllər işlədirik. Bizdə deyərlər, “Boş laf
qarın doyurmaz”, “Yorğanınca ayağını son”, “Aldığın əbdəst ürkütdüyün qurbağaya dəyməz”.

Babam aydır, mən xatırlayıram, - deyərək Aymən bəy Yunis İmrənin “Allah Deyu-deyu” şerindən
bir neçə bənd söylədi. Başqa şer və mahnılar yadından çıxdığını bildirdi. Mənim təkidimdən sonra

İbrahim bəylə birləşib aşağıdakı bayatıları oxudular. Onlar bayatı-mani sözünü anlasalar da, oxuduqlarına yır deyirdilər. Colan təpəsi türklərinin folklorundan nümunə olduğu üçün həmin yırları aşağıda dil üslubuna toxunmadan verirəm:

Domburu çala-çala,
Çıxdım bir uca dala
Ya yıkılıım, ya öllüm
Sevdiklərim illər ala

Qıza bəkdım, qız bəyaz
Aya bəkdım, ay bəyaz.
Cibimə bəkdım para az
Dədim, bu qız mənə yaramaz

Serindim mu içməyə
Endim qaçaq biçməyə
Gördüm yarım gəliyər
Qanad verdim uçmaya

Ətmək yaptım dərlədim.
Günə çıxdım parladım.
Gördüm Əhmədim gəliyər
Qoçu qurvan fırladım

Bir tovuqdan iki tovuq
Biri qana bulaşq
Qaşqa deyil qaşmışdı
On barmağı gümüşdü

Mən qovurba qovurdum.
Aldım yola sovurdum

Gördüm Məhəmmədim gəlir

Qoçu qurvan çevirdim

Yeddi yüzük yapdırdım

Bir qınalı barmağa

Bir qovağa daş atdım

Az qaldı qırılmağa

Su gəlir hərin gəlir

Dəşdikcə dərin gəlir

Əhmədin yengələri

Qopduqcu şirin gəlir

Dayım oğlu keç otur

Sünbülü köçün seç otur

Sevdiyim illər ala

Örkəni özün yatır

Ağaclar kölgələndi

Gözəllər sürmələndi

Hər gözəldən bir öpüş

Ürəyim təzələndi

Gidin buludlar, gidin

Bəssəmə salam edin

Bəssam tatlı oxudu

Oxusun halal edin.

Colan təpələrində yaşayan, statistikada türkman, türk adlandırılan bir-birimizi təcüməsiz başa düşdüyümüz bir toplum haqqında bu, Azərbaycan mətbuatında bəlkə də ilk yazıdır. Ona görə də hər şeyi təfərrüatı ilə verməyə çalışdıq.

Ə d ə b i y y a t:

Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. 10 cilddə. 4-cü cild. Bakı, 1980, səh. 564.

Rəhbər Ansklopedisi, 5 cild - səh. 336, 6 cild - səh. 35.

Osmanlı tarixi Ansiklopedisi. "Türkiye" qezetesi. 3-cü cild. səh. 93-94.

Cihan Sönməz. Kolan türkmənləri də bəriş beklilər. "Aksiol" dergisi, 2001, sayı 271.

Həyatı Ülkü. Başlangıcdan günümüzə. İslam tarixi. İstanbul. "Çilə yayınları". 1979. s.260-329.

Böyük türk tarixi. 7-cild, səh. 206, 13-cü cild. səh. 413.

Belgələrle türk tarixi, sayı 17, səh. 48.

Mim Kemal Öke. Kutsal Topraklarda sinonistlər və masonlar (İbanetlər... Komplolar... Aldanmalar...). Üçüncü baskı "Çağ yayınları". İstanbul. 1991.

M.Kemal Öke. İkinci Abdülhəmid. Siyonistlər və Fələstin məsələsi. İstanbul. 1981.

Məşkure Yılmaz Börklü. Lozan sonrası Suriye türklərinin durumu və genel problemləri. BilgiNet - Məqalələr - Suriya türkləri. www.bilginet.com.

Çap olunub: Colan türklərinin folkloru. Filoloji araşdırmalar XVI kitab, Bakı, 2002, səh.43-51., Colan türkləri - qarabağlıların talei qardaşları.

"Ayna" qəzeti, 2002, 28 iyun, sayı 25 (667), səh. 9.